

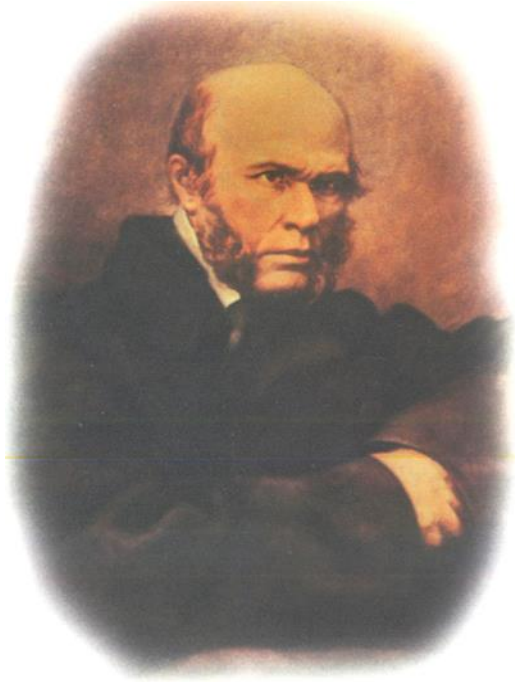
УДК 616-089(092)“20”:355.4

А.Т. Зінченко, О.Ф. Марчук

*Кафедра травматології та ортопедії (зав. – проф. В.Л. Васюк) ВДНЗ України
“Буковинський державний медичний університет”, м. Чернівці*

М.І. ПИРОГОВ – ЗАСНОВНИК ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВОЇ ХІРУРГІЇ (до 135-річчя з дня смерті)

М.І. Пирогов, 1848 р.

Медичну допомогу, як засвідчують археологічні розкопки (Єгипет, Індія, Греція, Ассірія та ін.), люди надавали з давніх-давен. Важливе значення мала медична допомога під час війн, особливо після появи вогнепальної зброї, коли значно збільшилась кількість вогнепальних поранень. Особливості вогнепальних ран, методи їх лікування на той час були висвітлені в роботах Амбруаза Паре (XVI століття), Ларрея, Ледрана, Більгера, Персі, Буша, Буяльського, Мухіна (XVIII століття). У цей період, імовірно, зароджувалась військово-польова хірургія. Широкому застосуванню активної хірургічної тактики при вогнепальних пораненнях заважали 3 фактори: відсут-

ність надійних методів зупинки кровотечі, заходів боротьби з нагноєннями, знеболення.

Військові хірурги на тлі відсутності наркозу змагалися в швидкості проведення операцій, в основному ампутацій кінцівок і розсічення м'яких тканин з метою дренивання вогнепальних поранень.

Нова ера у розвитку військово-польової хірургії пов'язана з діяльністю М.І. Пирогова. Він був учасником 4-х війн (кавказької: 1817-1864 рр.; кримської: 1853-1856 рр.; франко-пруської: 1870-1871 рр. та російсько-турецької: 1877 р.), хірургом-практиком, хірургом-віртуозом, новатором. Без анестезії він видаляв камінь з сечового міхура, робив видалення молочної залози та ампутацію кінцівки за 1,5-3 хвилини. Уперше у світі М.І. Пирогов запропонував сортування при вогнепальних пораненнях і пошкодженнях під час військових дій. Це нововведення значно скоротило летальність воїнів і приблизило медичну допомогу до них. Він уперше при вогнепальних пораненнях ввів ефірний наркоз, що мало також важливе значення при наданні допомоги пораненим.

М.І. Пирогов зберіг сотні і тисячі кінцівок від ампутацій, запропонувавши використання гіпсових пов'язок. Цей новий метод лікування не тільки зберігав цілість кінцівок, але ще й дозволяв без болю транспортувати поранених на значні відстані від поля бою.

Запропоновані ним госпітальні намети для розміщення поранених також значно скоротили летальність у солдат і покращили їх умови перебування, не зважаючи на погоду. М.І. Пирогов ввів навчання особового складу військ прийомів само- та взаємодопом

© Зінченко А.Т., Марчук О.Ф., 2016

редньо на полі бою надавати первинну медичну допомогу без втручання медичного персоналу.

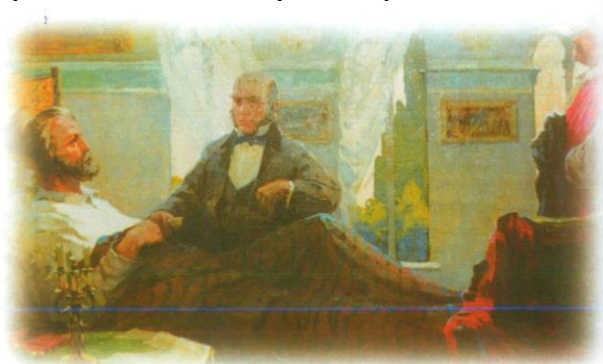
Уперше в історії він став використовувати працю жінок при наданні допомоги пораненим (Даша Севастопольська).

Розробки М.І. Пирогова сформували основну доктрину військово-польової хірургії, до якої увійшли такі постулати, як сортування поранених, своєчасність і послідовність у виконанні медичних заходів, своєчасна евакуація поранених.

Таким чином, М.І. Пирогов заклав основи військово-польової хірургії. Військово-польова хірургія – це гілка хірургії, яка вивчає патогенез, клініку, методи діагностики бойової травми, а також організацію хірургічної допомоги та етапного лікування на театрі бойових дій.

Видатний хірург свого часу С.С. Юдін сказав, що «хірургія академічна народилась і поступово відділилася з хірургії військової, а не навпаки». Таким чином, загальна, госпітальна та факультетська хірургія розвилися під впливом військово-польової хірургії.

М.І. Пирогов був не тільки яскравим і великим хірургом-практиком, але і видатним клініцистом. При тяжких пораненнях ним описані характерні клінічні прояви травматичного шоку як в еректильній, так і в торпідній фазах.

М.І.Пирогов, 1881 р.

Ось як описав у 1870 році еректильну фазу травматичного шоку М.І. Пирогов: “Якщо сильний зойк (крик) і стогони чуються від пораненого, у якого риси змінилися, чоло стало довгим і судомно скривленим, блідим або посинілим і набряклим від крику, якщо у нього пульс напружений, швидкий, дихання коротке і часте, то яке б не було пошкодження, треба поспішати з допомогою. Іноді в таких випадках відкривається при обстеженні рани відкритий перелом кістки, що давить на нерв; рана може бути і кульова, і звичайна, але при небережному транспортуванні перебіта кістка вийде зі свого положення і, подразнюючи нерв, спричинятиме нестерпні муки; може трапитись і таке, що біль залежить від загнутої крюком кулі, яка лежить прямо на нерві”.

Клінічну картину торпідної фази шоку при пораненнях він також описує класично: “З відірваною ногою або рукою лежить окоченілий на перер’язочному пункті нерухомо; він не кричить, не голосить, не жаліється, не бере участі ні в чому і нічого не потребує, тіло холодне, обличчя бліде, як у трупа. Погляд фіксований і повернутий у далечінь, пульс – як нитка, ледве прослідковується під пальцем, з частими перервами. На питання зовсім не відповідає, або ледве шепоче. Дихання поверхневе, непримітне. Рана і шкіра майже зовсім нечутливі. Якщо нерв у рані чим-небудь буде подразнений, то хворий легким скороченням м’язів

М.І.Пирогов та С.П.Боткін у госпіталі, 1877 р.

виявляє ознаки життя. Іноді цей стан проходить через декілька годин від прийому збуджуючих речовин, іноді залишається до самої смерті”.

М.І. Пирогов особисто брав активну участь у наданні пораненим кваліфікованої і спеціалізованої хірургічної допомоги. Десятки тисяч захисників Севастополя з вдячністю згадували його ім'я. “Ви підіть на перев'язочний пункт, в місто – там Пирогов, коли він робить операцію, потрібно стати на коліна”, – писав свідок кримських подій. Серед багатьох пацієнтів М.І. Пирогова в Севастополі був і уродженець Поділля, герой Кримської війни матрос Петро Кошка, а також відомий учений Д.І. Менделєєв.

Пізніше геніальний учений-хімік, згадуючи Пирогова, говорив: “Оце був лікар: наскрізь бачив людину”.

М.І. Пирогов під час севастопольської облоги здійснював справжній подвиг. Солдати вважали Пирогова здатним творити дива.

Одного разу на перев'язочний пункт несли на ношах солдата без голови. Лікар біля дверей махав руками і кричав солдатам: “Куди несете? Адже знаєте – він без голови!” “Нічого, ваше благородіє, – відповіли солдати, – голову несуть за нами, пан Пирогов як-небудь її пришиє, може, ще й знадобиться наш брат-солдат!” Журнал “Современник” в той час писав: “... міне війна, і ці матроси, солдати, жінки і діти рознесуть ім'я Пирогова по всіх краях Росії, воно залетить туди, куди не зазірала ще жодна російська популярність”.

Діяльність М.І. Пирогова в Севастополі була не лише “лікувальною, але й навчальною”. Він не лише завідував перев'язочними пунктами міста, але й навчав лікарів, читав курс оперативної хірургії.

Оцінюючи його заслуги, С.П. Боткін підкреслював, що у Севастополі М.І. Пирогов показав себе не лише як великий хірург, але й як великий адміністратор, надавши змісту і порядку справі допомоги пораненим на полі бою.

“Випередивши свій час у науці, він випередив його і в громадській діяльності”.

Пирогов М.І. – всесвітньо відомий, яскравий і видатний хірург, батько військово-польової хірургії, був дуже гуманною та аполітичною людиною. Видатні хірурги Німеччини, Франції, Англії та інших країн не відгукнулись на прохання опального генерала національно-визвольного руху Італії Джузеппе Гарібальді надати йому допомогу при вогнепальному пораненні. Пирогов М.І. поїхав, оглянув і вилікував цю людину. Через деякий час Гарібальді послав листа видатному хірургу на знак вдячності: “Мій дорогий докторе. Моя рана

майже загоїлася. Я відчуваю потребу подякувати Вам за сердечні турботи. Прийміть мої запевнення у відданості. Ваш Джузеппе Гарібальді”.

Його праця “Основи загальної військово-польової хірургії”, яка була написана німецькою (1864 р.) і російською (1865-1866 рр.) мовами, мала велике значення у підвищенні кваліфікації військових хірургів.

Як лікар-гуманіст, в 1877 році, Пирогов понад півроку у віці 67 років працював на передових позиціях під час російсько-турецької війни. Він також надавав допомогу місцевому болгарському населенню, тут його називали “великий російський лікар”. “Військово-лікарська справа і спеціалізована допомога на театрі війни в Болгарії і в тилу діючої армії у 1877-1878 роках” – книга, яка не втратила актуальності до цього часу.

Відомий нейрохірург М.Н. Бурденко відзначив, що ця праця “є цінним внеском у світову скарбницю медичних праць і водночас – гордістю нашої громадськості”.

Болгарський народ, відзначаючи національне свято – століття визволення від османського гноблення в 1978 році, гідно увінчав пам'ять М.І. Пирогова. У Болгарії встановлено 26 обелісків у місцях, де жив і практикував учений. Інститут невідкладної допомоги в Софії названо його іменем. На місці колишнього російського польового госпіталю № 69 закладено парк-музей М.І. Пирогова.

Чому ми в Україні постійно під час проведення занять і лекцій з військово-польової хірургії, а зараз з хірургії військової та надзвичайних ситуацій і медициною катастроф, згадуємо і віддаємо шану М.І. Пирогову, який народився в Москві? Тому, що цей всесвітньо відомий хірург останні 20 років свого життя провів в Україні (1861-1881 роки) – в садибі Вишня, поблизу м. Вінниці.

Перебуваючи в найтіснішому зв'язку з народом, живучи його інтересами, М.І. Пирогов запропонував ряд заходів для покращення медичного обслуговування населення України. По 5-6 годин на добу він робить операції, перев'язки і веде амбулаторний прийом. За порадою і допомогою до нього зверталися хворі з різних міст, далеких і близьких сіл.

Багато уваги М.І. Пирогов приділяв розвитку земської медицини, він відгукується на звернення до нього Полтавського і Пермського земств і дає цінні професійні поради. Другий Московський медичний інститут носить його ім'я (на сьогодні це Російський національний дослідний медичний університет ім. М.І. Пирогова); в Україні його ім'я носить Вінницький медичний інститут (зараз

Вінницький медичний університет імені М.І. Пирогова).

За останні півтора року перебування у Вишні він зробив понад 200 складних операцій і жодного разу не було таких тяжких ускладнень, як травматична бешиха, гнійні набряки чи гнійне зараження, адже на той час не було антибіотиків.

На наш погляд, це пов'язано з тим, що М.І. Пирогов дуже добре знав анатомію (в молоді роки він написав класичну працю “Анатомія людини за розпилами заморожених трупів”) і після оперативних втручань не виникали гематоми – накопичення крові – що є дуже гарним поживним середовищем для мікроорганізмів.

Під час Великої Вітчизняної війни виявилась виняткова актуальність проголошених М.І. Пироговим принципів Військової медицини: сортування поранених, надання само- і взаємодопомоги, знеболювання, накладання гіпсових пов'язок, правильна науково-обґрунтована хірургічна допомога.

До “чудесного лікаря” йшли хворі з усієї України, а також з Москви, Петербурга, Поволжя, Уралу.

Часто селяни привозили до Пирогова тяжких хворих із відірваними або роздробленими молотаркою руками чи ногами, перев'язаними ганчірками і мотуззям. Він робив на той час операції, наслідки яких, в основному, були сприятливими.

Багато розповідей про М.І. Пирогова, його дивовижний хист розпізнати хворобу, про методи лікування передаються з покоління в покоління. Дійсність і фантастика переплетені так, що часом важко відрізнити правду від вигадки. Один з пе-

тербурзьких пацієнтів (О. Вітмер) у своїх спогадах відзначав, що до Пирогова йшов кожен: і старий, і малий, і багатий, і бідний. До всіх “велика людина і друг людства ставився з однаковою увагою”, операція, свідком якої був приїжджий, проведена Пироговим швидко і бездоганно. “Сивий старик із суворим обличчям, навислими бровами, – продовжує оповідач, – постав переді мною як надприродна істота чи навіть напівбог”.

Часто люди, вимучені тяжкими недугами, йшли у Вишню з останньою надією. Один з таких випадків згадує молодший син Пирогова – Володимир.

Якось до вченого звернувся колишній офіцер. Впродовж 15 років його турбував біль у нозі, він не міг ходити. Він звертався до багатьох лікарів, однак вони не тільки не змогли полегшити його страждань, а навіть встановити діагноз хвороби. Інтуїція не підвела Пирогова. Він знайшов у нозі пацієнта кулю, витяг її, після чого хворий швидко одужав.

Пам'ять про М.І. Пирогова – засновника військово-польової хірургії – до теперішнього часу живе серед народу України і країн світу. Його ім'ям – ім'ям геніального медика-хірурга – названі вулиці, школи, підприємства в багатьох містах України і за її межами. Ім'я М.І. Пирогова присвоєно двом медичним університетам України – Вінницькому та Одеському.

Всесвітньо відомий фізіолог І.П. Павлов писав: “Ми, лікарі, щасливі тим, що в нашому середовищі маємо велику людину, маємо великий приклад, який показує нам, як треба жити, що можливо роботи і що треба робити”.

Список використаної літератури

1. Воронай А.В. Н.И.Пирогов и краснокрестное движение (к 170-летию со дня рождения М.И. Пирогова) / А.В. Воронай. – М.: Медицина, 1980. – 48 с.
2. Собчук Г. Музей-усадьба Н.И. Пирогова: Путеводитель / Г. Собчук, П. Кланца. – Одесса: Маяк, 1980. – 72 с.
3. Лисицын К.М. Военно-полевая хирургия: Учебник / К.М. Лисицын, Ю.Г. Шапошников. – М.: Медицина, 1982. – 336 с.
4. Собчук Г. Національний музей-садиба М.І. Пирогова: Путівник / Г. Собчук, П. Кланца, О. Кланца. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 2004. – 60 с.

Надійшла 05.09.2016 р.